

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 51
Godina XXVI
Maj, 2021.
[str. 43-56]

© Monos 2021

Rušenje triju gračaničkih džamija 1952. i 1953. godine (Pašazade, Potok i Olovija)

Edin Šaković

Na osnovu arhivske građe sačuvane u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica, u članku se govori o tri gračaničke džamije (Pašazade, Potok i Olovija), koje su po naredbi lokalnih vlasti porušene 1952. i 1953. godine. Pašazade džamija je srušena u julu 1952. godine, zbog navodne dotrajalosti. Potok džamiju su vlasti proglasile ruševnom nakon podnesene molbe Vakufskog povjerenstva i džematlija za dozvolu radova na njenoj obnovi. Iako je vakufska uprava pokušala da kod republičkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture zaštititi džamiju kao kulturno-historijski spomenik, ona je po naredbi vlasti srušena u oktobru 1953. godine. U isto vrijeme, izdato je i rješenje za rušenje Olovija džamije. Haremi i mezarja uz Pašazade i Olovija džamiju su uništena i prekopani, a na mjestu džamija su sagrađene stambene zgrade. Iz postupka rušenja ove tri džamije uočava se izrazita pristrasnost i bezobzirnost lokalnih vlasti, što upućuje na zaključak da se rušenje tih džamija može promatrati u širem kontekstu komunističke represije nad Islamskom zajednicom i vjerskim zajednicama uopće, koja je tih godina bila u punome jeku.

Ključne riječi: Gračanica, džamije, Pašazade, Potok, Olovija, rušenje, uništenje, Narodni odbor, srez Gračanica, opština Gračanica, komunizam.

U relativno kratkome vremenskom razdoblju, od jula 1952. do oktobra 1953. godine, naređeno je rušenje tri gračaničke džamije: Pašazade, Olovija i Potok. Sve tri su bile građevine sa višestoljetnom tradicijom, te su pored vjerske i duhovne, imale i kulturno-historijsku vrijednost. Sve tri su, ipak, naglo i nenasilno srušene, po naredbi tadašnjih lokalnih vlasti, odnosno sreskog i gradskog Narodnog odbora u Gračanici.

Pašazade džamija se nalazila u današnjoj ulici Bosanskih kraljeva, na raskršću prema Ritašićima, u staroj mahali poznatoj kao Po-dastrana (danas se taj prostor smatra dijelom Riječke). Olovija džamija se nalazila u Riječkoj, stotinjak metara nizvodno od današnjeg mosta Rampa, na desnoj obali Sokoluše (u današnjoj ulici Mehmeda Ahmedbegovića). Potok džamija se nalazila na ulazu u Potok mahal, u starome mezarju koje i danas postoji (na uglu ulica Potok i 22. divizije).

U ovome članku, na osnovu arhivske građe Sreskog vakufskog povjerenstva, sačuvane u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica, pokazat ćemo kako su, na koji način i u kakvim okolnostima uništena ova tri spomenika.¹

No, kažimo, najprije, nekoliko podataka o njihovu historijatu.

Olovija i Potok džamija se, u dostupnim izvorima, pod navedenim imenima prvi put spominju u vakufskim defterima vođenim u periodu od 1763. do 1776. godine, među vjerskim objektima u kojima su imenovani novi službenici.² Taj podatak, kao i činjenica da nose narodne nazive (što znači da je ime njihovih vakifa već bilo zaboravljeno) ukazuje na njihovu veliku starost. U trenutku prvog spomena, dakle, bile su stare barem po nekoliko desetljeća, a vjerovatno i mnogo

više. Džamija Pašazade prvi put se spominje nešto kasnije, u sidžilu gračaničkog kadije iz perioda od 1793. do 1799. godine, ali i za nju vrijedi što i za spomenute dvije: u vrijeme prvoga spomena to je bila već stara građevina, utemeljena znatno ranije. U spomenutom sidžilu ubilježena su i dva pravna akta: popis 25-ice džematlija koji su priložili novac u svrhu obnove Pašazade džamije, te jedna vasisjetnama iz 1795./1796. kojom se oporučno ostavlja iznos u novcu za opravku i obnovu više javnih objekata u Gračanici, među njima i džamija Pašazade.³ I u slučaju ove džamije, dakle, ime vakifa je bilo zaboravljeno, a vakuf je već bio oslabio, zbog čega obnovu objekta finansiraju džematlije – dakle, ta džamija je stara jednako kao i Potok i Olovija.⁴

Inače, nazivi *Olovija* i *Pašazade* donekle upućuju na porijeklo vakifa. Olovija je po svoj prilici izvedenica od imena *Olovi*, arabizirane verzije našega demonima *Ovoljak*; dakle, može se pretpostaviti da je ovu džamiju sagradio neki vakif koji je potjecao iz Olova.⁵ Naziv *Pašazade* (*Paša-zade*) označava osmansko-tursku varijantu prezimena, odnosno patronimika *Pašić*, u značenju sin ili potomak paše. Pišući svojevremeno o islamskoj baštini Gračanice i okoline, hafiz Ibrahim Mehinić pretpostavlja da je Pa-

1 Dokumenti na koje ćemo se referirati čuvaju se u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica, u nesređenoj građi Kotarskog i Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica, tj. Vakufskog povjerenstva Gračanica (poslije 1945. godine). Dalje u napomenama koristit ćemo skraćenicu: MIZ Gr, KVMP/SVMP/VP Gr.

2 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo: Svjetlost, 1975., 158.

3 Ramiza Smajić, *Posljednji gračanički sidžil*, Gračanički glasnik, VIII/16, 2003., 42-44.

4 Ranije se vjerovalo da je Pašazade mahala formirana na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće ili čak tokom XIX. stoljeća, kada je nastala i istoimena džamija (Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB i Revoluciji*, Gračanica: Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH Gračanica i Opštinski odbor SUBNOR-a, 1988., 38; Rusmir Djedović, *Geografski aspekt teritorijalnog razvoja Gračanice*, rukopis magistarskog rada odbranjenog na Odsjeku za geografiju Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, 2009., 76; Omer Hamzić, *Gračaničke džamije – historija i predanje*, Gračanički glasnik, III/5, 1998.,). Međutim, kako se vidi iz sidžila gračaničkog kadije, mahala je već na koncu XVIII. stoljeća ne samo postojala, već je bila i odavno formirana i etablirana, jednako kao i džamija. Činjenica da se Pašazade džamija ne spominje u spomenutim vakufskim defterima iz 1763.-1776. ne znači da tada nije postojala, već jednostavno da nije evidentirana jer u tom periodu u njoj nisu imenovani novi vjerski službenici.

5 Držimo da je pogrešno povezivati ime Olovija sa mogućnošću da je ta džamija prvobitno bila pokrivena olovom, jer osim što nemamo nikakvih dokaza za to – ostale su poznate građevine u Bosni pokrivene olovom u pravilu nazivane *Kuršumlija*, od tur. *kuršum* = olovo (Hadži Balibegova džamija u Kladnju, Kalavun Jusuf-pašina džamija u Maglaju, te Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu).

šazade džamiju sagradio sin Ahmed-paše Budimlije, dodajući da su, uz Ahmed-pašinu džamiju, Pašazade i Olovija prvobitno bile monumentalne građevine “masivno zidane i sa kamenim munarama”, koje su poslije propale.⁶ Na znamo koliko je to osnovano, ali Mehinagić se vjerovatno oslanjao na narodnu predaju. Obje džamije će početak XX. vijeka dočekati kao tradicionalne bosanske džamije sa drvenim munarama.⁷ Inače, po imenima ovih dviju džamija nazvane su i mahale – Olovija i Pašazade, koje se spominju u siđžilu gračaničkog kadije, a i kasnije, u osmanskom popisu stanovništva iz 1851. godine. Inače, imenom Paša-zade kasnije se označavala i administrativna cjelina na desnoj obali Sokoluše, koja je obuhvatala Čiriš, Patkovaču i Lipu (Hadži Džafer mahal).⁸ To je dodatno svjedočanstvo postojanja danas izumrlog gračaničkog roda Pašića, možda zaista potomaka Ahmed-paše Budimlije, vezanih za Podastranu i Čiriš mahal. Ti stari Pašići, graditelji Pašazade džamije, nemaju veze sa istoimenim rodnom koji i danas živi u Gračanicima, a čiji se rodonačelnik Ibrahim-beg Pašić doselio iz Užica i nastanio u mahali Mejđanić.⁹ Što se tiče Potok džamije, o njenom nastanku ne znamo ništa pouzdano.

S kraja XIX. vijeka sačuvan je i opis ovih džamija. Potok džamija je bila građena od ćerpiča i šimlom pokrivena (sa drvenom munarom), a Pašazade “od birkatice” i također šimlom pokrivena.¹⁰ Za obje džamije ističe se da su u dobrom stanju, te da treba samo popraviti krov. Slično je izgledala i Olovija, koja je 1899. godine obnovljena: tada je novo sagrađena krovna konstrukcija, stavljen crijep, izmijenjeno šíše, te prebojena munara.¹¹ Potok džamija je također obnavljana početkom XX. vijeka,¹² jednako kao i Pašazade džamija. Sve tri su, prema jednoj vakufskoj evidenciji iz 1920-tih, bile pokrivene crijepom. No, već tada za Oloviu se navodi da je u poluruševnom stanju, dok su ostale dvije ocijenjene kao ruševne – što je vjerovatno posljedica nedovoljnog održavanja tokom Prvog svjetskog rata i kriznih godina poraća. Ipak, džamije su vremenom sanirane i u njima se redovito obavljao namaz – sve do izdavanja naloga za njihovo rušenje, tridesetak godina kasnije.

Uz sve tri džamije postojali su haremi (greblja), u koje su ukopavani umrli mještani iz bliže okolice. Uz džamije su radili i sibjan mektebi. Olovija mekteb se nalazio uvrh mahale Olovija, prema Lipi; Paša-zade mekteb

6 *Islamska kulturna baština Gračanice i okoline (prema izvještaju Odbora Islamske vjerske zajednice, odnosno kadije Mehinagića iz 1967. godine)*, priredio: Rusmir Djedović, Gračanički glasnik, XIII/25, 2008., 74-75.

7 Inače, ima više slučajeva u Bosni da su džamije za koje na osnovu starijih historijskih vrela ili opisa (kod Evlije Čelebije npr.) znamo da su izvorno bile kamene, a novije su vrijeme dočekale kao građevine od lakših materijala.

8 O tome: Rusmir Djedović, Edin Šaković, *Mahala Lipa u Gračanicima (historijsko-etnografske bilješke)*, Gračanički glasnik, XXI/42, 2016., 122-123. Ta cjelina je imala svog muhtara, u čijem je službenom pečatu (muhuru) stajalo: “Muktar mahale Pašazade varoši Gračanica”. Stara Pašazade mahala ili Podastrana nije ulazila u tu cjelinu (mahalu u administrativnom smislu), već je pripadala cjelini po nazivu Olovija, skupa sa starom mahalom Oloviom (Riječkom) i Donjom Mahalom. To znači da je ime Pašazade na neki način bilo vezano i uz širi prostor Čiriša ili Lipe, neovisno od Pašazade džamije u Podastrani.

9 Rusmir Djedović, *Pašići iz Gračanice*, Gračanički glasnik. XIII/26, 2008., 50-59.

10 Podaci prema jednom troškovniku obnove gračaničkih džamija iz 1898. godine.

11 Poslove vodio mutevelija Mustafa Ustavdić.

12 Prilikom jedne obnove umjesto ranije drvene munare sa zatvorenom šerefom (vidljiva na fotografiji Gračanice iz 1886. godine) sagrađena je visoka i vitka munara s otvorenom šerefom, izgledom nalik na kamene mure monumentalnijih džamija. Takva je munara vidljiva na više fotografija snimljenih početkom XX. stoljeća. Ona je kasnije adaptirana ili nanovo sagrađena u tradicionalnom stilu, sa zatvorenom šerefom. U gradi Kotarskog vakufsko-meirifskog povjerenstva Gračanica nismo uspjeli pronaći dokumente vezane za ove graditeljske intervencije, ali arhiva iz perioda Austro-Ugarske nije u cjelosti sačuvana.

se nalazio odmah do džamije, s druge strane sokaka, dok se mekteb uz Potok džamiju nalazio na granici Potok Mahale i Stuba.¹³ Paša-zade mekteb je imao zaseban vakuf, dok su se druga dva mekteba izdržavala iz vakufa džamija. Vakuf Olovija džamije obuhvatao je harem uz džamiju, harem uz mekteb, kao i Tabakove bašče, odnosno kompleks zemljišta na mjestu današnje Opće bolnice i Doma zdravlja (1937. jedna veća parcela na tom dijelu je prodana za izgradnju banovinske bolnice).¹⁴ Paša-zade džamija je, pored harema, raspolagala sa više parcela obradivog zemljišta, voćnjaka i livada: Vrt u Ritašiću, njiva Drama, Vina (Salihefendića bašča), Ritašićko greblje, Husanovića bašča i milać u Potok Mahali.¹⁵ Vakufu Potočke džamije, uz sam harem, pripadala su zemljišta: Hadži Mujina bašča, Bravini Bakići, mezaristan Mednica, Žepuša bašča, Bašča viš Džamišta, Dola u Ritašiću, te Hendek harem (staro greblje koje se prostiralo iza sahat-kule, prema zgradi hotela).¹⁶ Svi ovi vakufi su 1930-tih objedinjeni u Ujedinjene gradske vakufe.

U novijem razdoblju, od konca XIX. i početka XX. stoljeća, u ove tri džamije se izmijenilo nekoliko imama. U Potok džamiji imamsku je službu od 1908. godine obavljao

hafiz Salim ef. Alić, zatim od 1933. hafiz Rašid ef. Sarajlić, te ponovo hfz. Salim Alić.¹⁷ On je na mjestu imama ostao sve do rušenja džamije.¹⁸ U Pašazade džamiji od 1904. godine imam je bio hafiz Ibrahim ef. Sarajlić, zatim Mula Muhamed Jusufović, te od 1927. godine ponovo hafiz Ibrahim Sarajlić.¹⁹ Nakon njegove smrti, u decembru 1943. godine, za imama dolazi Galib ef. Šabić, dotadašnji mujezin Ahmed-pašine džamije, koji u Pašazade džamiji ostaje do njenog rušenja.²⁰ U Oloviji je službovalo više imama: najduže Osman ef. Ustavdić, koga je naslijedio Jusuf Zahirović, da bi 1943. za imama došao Mustafa ef. Nurikić (raniji imam Hadži Džafer i Čiriš džamije), a kada je on par godina kasnije odselio u Odžak, imam je neko vrijeme bio Rasim Đulić, a potom Ramadan (Ramo) Cviko, kao posljednji imam.²¹

Sve tri spomenute džamije imale su pristojan džemat. Olovija je obuhvatala Riječku i veći dio Donje Mahale, odnosno džemata Hidajet džamije, koja je zbog dotrajalosti porušena 1934. godine. Prema jednome spisku iz 1945. godine,²² u džamiji su se klanjala tri noćna vakta, kako je to već bio običaj u većini mahalskih džamija (gdje su većina džematlija bili težaci, preko dana zauzeti obradom ze-

13 Stara zgrada Paša-zade mekteba je, inače, zbog dotrajalosti morala biti srušena krajem 1930. godine (MIZ Gr, SVMP Gr, br. 334/1930).

14 Bilo je i manjih uvakufljenja od strane džematlija u korist ove džamije, tako je npr. umrli Meho Memić iz Gračanice 1917. oporučno uvakufo svotu od 24 krune u korist vakufa Olovija džamije, "sa šartom da se murabeha troši u rasvjetu džamije" (MIZ Gr, KVMP, 197/17, 25. 03. 1917.).

15 Vakuf Pašazade mekteba raspolagao je sa sljedećim parcelama: šljivik kraj mekteba, oranica u Ritašiću, Palučak i Bašča u Klokotnici.

16 U korist Potočke džamije osnovan je i vakuf Hadži Muje Salihbašića, koji je u početku bio samostalan, a kasnije se uvijek navodi skupa s vakufom Potok džamije.

17 Posljednjih par godina Alić je, kako se razumije iz dokumenata, u dva navrata davao ostavku na imamsku dužnost (pravdajući to starošću i narušenim zdravljem), ali se na insistiranje džematlija vraćao.

18 Dugogodišnji mujezin Potok džamije bio je Jusuf Žunić, koji je tu službu vršio od 1924. godine.

19 Izgleda da je mjesto imama ostalo upražnjeno, pa su, prema sačuvanom zapisniku, 27. 08. 1927. pred Kotarskom vakufsko-mearifsko povjerenstvo pristupila osmorica džematlija Paša-zade džamije (Muharem Purač, Muharem Kamarić, Adem Purač, Ibriš Kamarić, Salko Ahmetaš, Husein Kamarić, Mujaga Alefendić i Mustafa Mehurić), zatraživši da se za imama Pašazade džamije imenuje hafiz Ibrahim Sarajlić. Njihovoj molbi je udovoljeno.

20 Mujezinsku službu u Pašazade džamiji pred Prvi svjetski rat je obavljao Mehmed Kakeš, a poslije 1920. kao mujezin je neko vrijeme službovao hafiz Velija Šaković. Kasnije je to mjesto izgleda bilo dugo upražnjeno.

21 Mujezin u Oloviji jedno je vrijeme bio Ibrahim Halilbegović.

22 MIZ Gr, VP Gr, *Spisak džamija u kojima se sada može klanjati*, 1945.

mlje i drugim poslovima), te redovno učile tri hatme ("na teret vakufa džamije"). Za Pašazade džamiju u jednom se dokumentu ističe da "imade lijep džemat",²³ koji je, inače, obuhvatao i Ritašice, kao i veći dio Pribave. U njoj su se također klanjale tri noćna namaza. U Potok džamiji, koja se faktički nalazila u čaršiji, klanjalo se svih pet dnevnih namaza, te učile dvije hatme na teret vakufa. U njoj se, također, obavljao i džuma-namaz.

U kriznim vremenima Drugoga svjetskog rata i neposrednog poraća redovito je održavanje džamija bilo otežano, dok se na obimnije građevinske radove na sanaciji i obnovi teško moglo i pomisliti. Mnoge od starijih džamija, građenih u tradicionalnom stilu, od trošnijih materijala, u tom su periodu pretrpjele različita oštećenja i dospjele u oronulo stanje. Vrijeme koje je nastupilo poslije 1945. godine nije bilo nimalo pogodno za vjerske zajednice i obnovu vjerskih objekata. Baš naprotiv, kroz nekoliko godina od završetka rata velik broj njih će, iz različitih razloga, biti porušen – najčešće pod izlikom da su dotrajale. Tri gračaničke džamije o kojima pišemo jasan su primjer.

RUŠENJE PAŠAZADE DŽAMIJE

Dana 21. 06. 1952. godine Privredno komunalno "odelenje" Sreskog narodnog odbora Gračanica izdalo je, pozivom na "Uredbu o obaveznom rušenju zgrada koje se nemogu popraviti i prodaji građevinskog materijala ovih zgrada", rješenje kojim se "proglašava ruševnom zgradom džamija padastranom zvana 'Orlovija', i mehtef na zemljištu kod Riječke džamije, a vlasništvo Vakufskog povjerenstva u Gračanici, koje zgrade imaju se porušiti u roku od 15 dana od dana prijema rješenja." U obrazloženju je nave-

deno da je komisijskim uviđajem ustanovljeno kako su obje zgrade u ruševnom stanju, "s tim štoje postojeća džamija 'ORLOVIJA' izložena upropaštavanju i time ugrozava prolaz na saobraćajnom Republičkom putu br. 420, a njeno postojanje je suprotno Uredbi o građenju u pogledu određivanja građevne linije".²⁴ Za mekteb je navedeno da je "takođe izložen rušenju i upropaštavanju tako da njegov izgled narušava estetski izgled grada".

U Gračanici, naravno, nije postojala nikakva džamija "Orlovija", a osim što nisu znali ispravno napisati ime, oni koji su sastavljali navedeno rješenje pobrkali su dvije sasvim različite džamije. To je, inače, veoma ilustrativan primjer kakve su individue tada službovale u sreskoj upravi i odlučivale o komunalnim poslovima i izgledu ovoga grada.

Sresko vakufsko povjerenstvo Gračanica rješenje je primilo 25. 06 1952. i – bez obzira na bedastoću s imenom džamije – odmah ga razumjelo i po njemu postupilo. Izboru nije bilo, tako da u konceptu na poledini akta stoji samo: "Do 12/7. '52. ima se srušiti."

Dva dana kasnije upriličen je sastanak s džematlijama oba džemata, na kome je zaključeno da se oba objekta poruše do 10. 07. 1952. godine. Rušenje Pašazade džamije je povjereno Galibu Šabiću (imamu), koji je taj posao trebao izvršiti zajedno sa džematlijama, "na dobrovoljnoj bazi", te građevinski materijal od iste složiti i dobro osigurati "kod mekteba pod stranom". Rušenje mekteba kod Olovije džamije povjereno je Osmanu Husanoviću, također skupa sa džematlijama na dobrovoljnoj osnovi, koji se obavezao građevinski materijal složiti i dobro osigurati kod svoje kuće.²⁵ Čini se da je bilo unaprijed zainteresiranih za kupnju materijala, pa je Povjerenstvo 28. 07. 1952. održalo javnu licitaciju

23 MIZ Gr, KVMP Gr, 194/1919, 30. 12. 1919.

24 Sreski narodni odbor u Gračanici (dalje: SNO), Privredno komunalno odeljenje, II/7. Broj: 5627/52, Rješenje; u potpisu: načelnik odeljenja, Sulejmanović Muhamed – dokument za načelnika potpisom ovjerila druga osoba, potpis nečitak (MIZ Gr, VP Gr, primljeno pod: 275/52).

25 MIZ Gr, VP Gr, Zapisnik sastavljen dana 27-VI 1952 god. u kancelariji Vakufskog povjerenstva u Gračanici, na konferenciji sa džematlijama Pašazade i Olovije džamije.

za prodaju "džamije Pašazade padastranom, koja je proglašena ruševnom i radi regulacije puta po Naređenju Sreskog Narodnog odbora Građevinski otsjek imade se oboriti i ukloniti". Na licitaciji je Edhemu Puraču iz Gračanice, koji je ponudio najveći iznos, "teslimilo za 40.000 din (četrdeset hiljada dinara) materijal spomenute zgrade koju ima kupac odmah oboriti i materijal s mjesta odvući..." (navedeni iznos, inače, imenovani je trebao isplatiti u četiri mjesečne rate).²⁶

RUŠENJE POTOK DŽAMIJE

Sudbina Pašazade džamije je, kako se čini, uznemirila džematlije Potok džamije i potaklo ih da pokrenu aktivnosti na obnovi ovog vjerskog objekta, kojeg je zub vremena već bio načeo. Munara džamije je bila oštećena i zahtijevala je obnovu, dok je krov na više mjesta prokišnjavao, što je pravilo veću štetu. Na inicijativu džematlija, Vakufsko povjerenstvo je na svojoj sjednici od 07. 07. 1953. godine donijelo zaključak da popravi i obnovi džamiju, a potom je, 22. 07. 1953. uslijedila i pismena peticija potpisana od 46-ice džematlija, očito uplašeni da će "narodne vlasti" narediti rušenje džamije.²⁷ U peticiji se Povjerenstvo moli "da sa svoje strane isposluje kod Narodnih vlasti dozvolu za popravak rečene džamije kojoj treba nanovo napraviti munaru i krov iste popraviti kao i iz vana i iznutra Džamiju urediti kako bi odgovarala i kako je najbolje za izgled iste." Džematlije su izabrale i budući građevinski odbor (u sastavu: imam hfz. Salim Alić, Avdaga Hrustanović, Ibrahim Salihbašić, Nuriya Junuzović i Sulejman Mustajbašić), koji je u sporazumu s Povjerenstvom trebao voditi poslove, a izrazili su spremnost da, ukoliko Vakufsko povjerenstvo nema sredstava u te svrhe, putem

dobrovoljnih priloga osiguraju sve potrebno, dodavši da su džematlije Donje Lohinje obećali besplatno donirati građevinski materijal za izgradnju munare. "Molimo naslov", stoji na kraju, "da se čim prije pristupi popravku spomenute Džamije i da se nedozvoli proglašenje ruševnom od strane Narodni vlasti, te da se odmah pristupi popravku."

Vakufsko povjerenstvo se 25. 07. 1953. obratilo Sekretarijatu za komunalne poslove Narodnog odbora sreza Gračanica, ukazavši na potrebu obnove džamije, "koja se nalazi skoro u centru grada". Pošto se odmah namjeravalo pristupiti poslovima, upućena je molba da se što je moguće prije izda dozvola za popravak džamije. Međutim, Narodni odbor sreza je uskratio izdavanje dozvole, obavijestivši Vakufsko povjerenstvo da je džamija komisijski proglašena ruševnom, da bi 03. 09. 1953. stiglo i rješenje Narodnog odbora Gradske opštine Gračanica, kojim je naređeno da se u roku od 15 dana Potok džamija poruši.²⁸

Ovaj put, Vakufsko povjerenstvo je odlučilo da ne izvrši naređenje u datom roku, pokušavajući spasiti džamiju. U Gračanici je u to vrijeme boravio dr. Mustafa Kamarić, član Vrhovnog vakufskog sabora FNRJ, koji je obećao "da će on tu stvar urediti sa Nar. vlastima." Međutim, vrijeme je prolazilo, "a o tome nije ništa poduzeto s njegove strane", da bi potom narodni odbor Gradske opštine pozvao na saslušanje predsjednika, sekretara i poslovođu Vakufskog povjerenstva, kako bi se ustanovilo ko je kriv što se naređenje o rušenju džamije nije izvršilo. "Pošto su pozvani saopćili da je razlog to što je Dr. Kamarić uzeo tu stvar na sebe da sredi sa nar. vlastima" – stoji u izvještaju Vakufskoj direkciji – "isti su dobili i usmeno naređenje da se naređenje

26 MIZ Gr, VP Gr, Zapisnik sastavljen dne 28/VII 1952 u Vakufskom povjerenstvu u Gračanici, u potpisu: sekretar Hfz. Salim Alić i mutevelija Izet Helić, a u ime kupca: Galib Purač, zastupnik i ujedno jamac svog brata Edhema, "koji nije mogao kod sastavljanja zapisnika biti prisutan jer se nalazi na poslu u Sočkovcu".

27 MIZ Gr, Vakufsko povjerenstvo Gračanica, 150/53, 25. 07. 1953.

28 Gradski narodni odbor Gračanica, br. 1092/53, 03. 09. 1953.

ima izvršiti, jer da Dr. Kamarić o tome nije nikome ništa rekao.”²⁹ S obzirom da se, pod prijetnjom kazne, više nije moglo odugovlačiti, Vakufsko povjerenstvo je 06. 10. 1953. obavilo licitaciju džamije, na kojoj je građevinski materijal od džamije namijenjene rušenju kupio Rašid Salkić.³⁰

No, izgleda da je Kamarić nešto ipak pokušao učiniti u Sarajevu, jer u Gračanici to, uprkos svom ugledu, očigledno nije mogao. Naime, 08. 10. 1953. godine Vakufska direkcija obavještava Povjerenstvo u Gračanici da je “u vezi usmenog razgovora Dr. Kamarića s Vašim predstavnicima” uputila dopis Zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Bosne i Hercegovine.³¹ Zavod je obaviješten o uskraćivanju dozvole za obnovu i naređenju za rušenje džamije, koja je komisijski proglašena ruševnom, iako nije u takvome stanju kako je to predstavljao Narodni odbor iz Gračanice – naime, nije bila dotrajala i bilo ju je moguće obnoviti. “Pored toga”, ističe se u dopisu, “ova džamija je stari objekt od oko 300 godina i obzirom na to smatramo, da bi istu trebalo uzeti pod zaštitu kao istorijski spomenik, a tog mišljenja je bio i sam Narodni odbor.” Do rješenja Zavoda, kaže se na kraju, “smatramo, da bi trebalo intervenisati, da se ne bi izvršilo rješenje N.O. Gradske opštine u Gračanici br. 1092/53 od 3. IX. 1953 g.”³² Vakufska direkcija je, stoga, naložila Vakufskom povjerenstvu da ne pristupa rušenju džamije do rješenja spomenutog dopisa u Zavodu za zaštitu spomenika kulture. Povjerenstvo je odmah po prijemu ove obavijesti (12. 10. 1953.) izvijestilo i Narodni odbor, i kupca. Međutim, “i pored toga

nakon izvjesnog vremena kupac je morao porušiti džamiju prema usmenom ili pismenom naređenju”, tako da je 18. 10. 1953. godine Potok džamija srušena.³³

RUŠENJE OLOVIJA DŽAMIJE

Jedva da se slegla prašina na mjestu porušene Potok džamije, a u Narodnom odboru Gradske opštine Gračanica pisali su novo rješenje, kojim je Vakufskom povjerenstvu naređeno da se u roku od 15 dana “poruši džamija u mahali Riječka” (tj. Oloviya džamija). Ukoliko se rušenje ne izvrši u odgovarajućem roku, zapriječeno je, izvršit će ga sam Narodni odbor, te “od prodatog materijala naknaditi prouzrokovane troškove”. U obrazloženju se ističe da je stručna komisija ocijenila da se džamija “nalazi u takvom stanju da se nemože popraviti. Ista je građena od samoga drveta, šeperana i radi dugogodišnje upotrebe potpuno dotrajala i sklona rušenju”, te dodaje: “Posebno je munara iste u takvom stanju da prijeti opasnost od pada iste gdje bi se mogla dogoditi nesreća da nastrada neko od građana. Pored svega navedenog, zgradu je uopšte nemoguće popraviti, a obzirom da se ista nalazi pokraj glavnog puta koji vodi u grad, pokraj željezničke pruge, svojim lošim izgledom krnji izgled okoline gdje se nalazi i samoga grada. Komisija se bavila mišlju da predloži ovu zgradu za proglašenje kulturnim spomenikom, obzirom da je zaista stara zgrada, ali našla je da je jedino pravilno rješenje – rušenje iste obzirom na navedene razloge...”³⁴

Nekoliko dana po prijemu rješenja, Vakufsko povjerenstvo je, na traženje džema-

29 MIZ Gr, VP Gr, 213/53, Izvještaj upućen Vakufskoj direkciji (30. 10. 1953.).

30 Isto.

31 Vakufska direkcija u Sarajevu, 4411/53, 08. 10. 1953., u potpisu: vakufski direktor /Hamid/ Kukić (MIZ Gr, VP Gr, 199/53, 12. 10. 1953.).

32 Isto; prijepis dopisa priložen uz akt.

33 MIZ Gr, VP Gr, 213/53, Izvještaj upućen Vakufskoj direkciji (30. 10. 1953.). Formalni ugovor između kupca Rašida Salkića i Vakufskog povjerenstva zastupanog po muteveliji Izetu Heliću potpisan je tek 06. 02. 1954.

34 Narodni odbor Gradske opštine Gračanica, 1346/53, 26. 10. 1953., u potpisu: predsjednik Rešidbegović Ibrahim (MIZ Gr, 208/53, 29. 10. 1953.).

tlija, Narodnom odboru pismeno uputilo molbu da se rušenje džamije barem privremeno odgodi: *“Obzirom da se džematlije dotične džamije kao i mahale Ritešići obraćaju ovom povjerenstvu sa molbom, da im se Olovija džamija ne ruši do proljeća iz razloga što bi im mogla poslužiti preko zime i što su se sporazumili da zajednički naprave jednu džamiju, na mjestu koje bi za to bilo pogodno i uz uslove kakvi bi odgovarali...”* Moguće da je molba uvažena, jer 23. 12. 1953. u Vakufskom povjerenstvu su četvorica džematlija, u ime džemata Pašazade i Olovija džamije, zapisnički dali izjavu, u kojoj navode: *“Poznato je da je prošle godine porušena džamija Paša-zade a ove godine izdato je rješenje za rušenje Olovije džamije.”* – iz čega bi se moglo razumjeti da džamija još uvijek nije bila srušena. U citiranoj izjavi dalje se navodi: *“Kako mi pripadamo tim džematima naša je želja da ispred oba džemata zamolimo naslov da nam odobri gradnju jedne nove i masivne džamije koja bi nam služila za oba džemata tako da imamo de obavljati molitve (namaze).”* Potpisnici ističu da se “prije nekoliko godina” bilo pristupilo gradnji džamije, te je nabavljena veća količina kreča, kao i 14 izrađenih prozora, dok je iz razgovora s ostalim džematlijama vidljivo da su mnogi od njih bili spremni dati prilog *“kako u materijalu tako u finansijskim sredstvima i radnoj snazi”*, sve dok se džamija u potpunosti ne završi. Želja je džematlija, stoji na kraju, da Povjerenstvo od nadležnih vlasti zatraži građevinsku dozvolu, kako bi se pristupilo prikupljanju materijala. *“Voljni smo da se navedena džamija gradi na mjestu bivše Pašazade ili Olovije džamije”*, dodaju džematlije, na mjestu gdje bude odobreno *“i u veličini koja nam bude potrebna i kako bude odgovaralo.”* Izjavu su ispred dže-

matlija Pašazade i Olovija džemata potpisali: Mehmed Ahmetašević, Adem Salihbašić, Adem Purač i Husejn Husanović. U rješenju ovog predmeta, Povjerenstvo je zaključilo da ukoliko džematlije *“osiguraju sredstva za izgradnju džamije u iznosu od 1.000.000 (jedan milijun) dinara”* – zatražit će dozvolu za izgradnju.

Olovija je ubrzo srušena, a od gradnje planirane nove džamije također nije bilo ništa.

Parcele na kojima su stajale porušene džamije Paša-zade i Olovija pretvorene su u građevinsko zemljište. Iz harema su povučeni nišani, mezarje je oskrnavljeno i prekopano. Na mjestu porušenih džamija iznikle su dvije stambene zgrade – omanje, neugledne i sumorne građevine. Danas više ništa ne podsjeća da su se na tom mjestu nekada nalazile islamske bogomolje.³⁵ Nekim slučajem, harem Potok džamije ostao je pošteđen, iako je i tu, prema studiji urbanističkog rješenja iz 1959. godine, bila predviđena izgradnja gimnazije.³⁶

ZAKLJUČAK

Za jedva godinu, godinu i pol dana, u Gračanici su, naredbom tadašnjih vlasti, srušene tri džamije, Pašazade, Potok i Olovija – kako rekosmo, građevine s višestoljetnom tradicijom, koje su kao takve imale nesumnjivu kulturno-historijsku vrijednost. Potok džamija, za koju je zabilježeno da je u njenoj unutrašnjosti bilo *“dosta vrijednih rezbarskih radova”*, te da su *“ulazna vrata i tetive bile... ukrašene lijepim detaljima urađenim od tvrdog drveta”*,³⁷ bila je i značajan spomenik tradicionalnog graditeljstva. Naređenja za rušenje ovih džamija stizala su od nadležnih službi Narodnog odbora sreza Gračanica, odnosno Narodnog odbora Gradske opštine

35 Na mjestu nekadašnjeg Pašazade mekteba sagrađena je čitaonica – koja je kroz veći dio svog postojanja ustvari bila kafana. Dio starih nišana nabacan je na gomilu iza zgrade čitaonice.

36 Rusmir Djedović, *Razvoj prostornog urbanističkog planiranja grada i općine Gračanica*, Gračanički glasnik, IX/17, 2004., 38.

37 O. Hamzić, *Gračaničke džamije*, 28.

Gračanica, pozivom na tada važeću uredbu kojom je naređeno obaranje i uklanjanje svih ruševnih zgrada koje se nisu mogle popraviti. Na osnovu podataka prezentiranih u ovome članku, čini se da su spomenuti propisi više bili izlika i opravdanje za rušenje spomenuta tri vjerska i kulturna objekta nego li propis koji se dosljedno sprovodio.

U rješenju o rušenju Pašazade džamije je navedeno ime sasvim druge džamije, i to neispravno napisano, što pokazuje da oni koji su donosili, pripremali i potpisivali rješenja o njihovom rušenju niti su o njima išta znali, niti su uopće htjeli da znaju, čak ni samo ime – a kamoli historijat, tradiciju i eventualnu kuturno-historijsku vrijednost objekta čije su rušenje nalagali. Slučaj Potok džamije još više pokazuje očiglednu namjeru vlasti da se ta džamija sruši bez obzira na sve: naredba o rušenju je, naime, izdata nakon što su Vakufsko povjerenstvo i džematlije pokrenuli aktivnosti za obnovu džamije i podnijeli molbu za dozvolu radova. Osim toga, nakon što su obaviješteni da je pokrenut postupak kod Zavoda za zaštitu spomenika kulture, vlasti su, ne čekajući dopis Zavoda kojim bi rušenje džamije eventualno bilo obustavljeno do okončanja postupka – ubrzano naredile da se džamija poruši. U rješenju o rušenju Olovija džamije, pak, istaknuto je da je komisija navodno razmatrala mogućnost da se džamija proglasi spomenikom kulture, ali je zaključila kako je “najispravnije” da se poruši (ova napomena je očito istaknuta kako Islamskoj vjerskoj zajednici ne bi palo na um da ponovno upućuje dopise Zavodu za zaštitu spomenika kulture). Odluke komisije o navodno ruševnom stanju džamija su također diskutabilne, jer vidjeli smo u slučaju Potok džamije da vakufska uprava ističe kako taj zaključak ne odgovara stvarnome stanju objekta, koji se mogao popraviti.

Opravdanja poput tvrdnji da objekat “narušava estetski izgled grada” ili “svojim lošim izgledom krnji izgled okoline gdje se nalazi i samoga grada” (za Olovija mekteb i Olo-

vija džamiju) doimaju se krajnje ciničnim: jedna periferna mahala u provincijskoj kasabi 1950-tih godina sigurno nije bila planski izgrađena i uređena suburbija, niti su se tradicionalno građene drveno-šeperane džamije i mektebi razlikovali od većine okolnih mahalskih kuća – od kojih su, vjerujemo, u poratnim godinama siromaštva i oskudice mnoge i same bile u trošnom stanju. Osim ako već pojava same džamije nije nekome smetala. Jednako tako, ciničnim se doima i razlog iznesen za rušenje Paša-zade džamije, naime da odstupa “od građevne linije” – kao da se džamije grade pročeljem prema cesti, a ne prema Kibli! Razlog naveden u nešto kasnijem dokumentu, da je džamija porušena zbog regulacije ceste, čini se vjerodostojnijim, ali je znakovito da taj razlog uopće nije naveden u obrazloženju samoga rješenja o rušenju.

Gračanica u ovom pogledu, inače, nije bila usamljen slučaj: naime, približno u istom periodu, i u drugim je gradovima Bosne i Hercegovine dolazilo do rušenja džamija, pri čemu bi mjesto na kome su se nalazile bilo oduzeto vakufu, pretvarano u građevinsko zemljište, javne površine ili bi, pak, ostalo neiskorišteno. U susjednoj je Tuzli na takav način porušeno pet džamija, a slično je bilo i u drugim gradovima, pri čemu su porušene i neke džamije koje su imale iznimnu kulturno-historijsku vrijednost (npr. Sinan-pašina džamija u Mostaru iz XV. stoljeća, Kalin Hadži Alijina džamija u Sarajevu iz XVI. stoljeća itd.). Pojava rušenja džamija u Bosni i Hercegovini tokom prvog desetljeća komunističke vlasti nije sistematski istražena, ali se može povezati s općim društveno-političkim kontekstom tih godina, obilježenih snažnom represijom komunističkog režima nad vjerskim zajednicama. Ta represija osobito je teško pogodila Islamsku vjersku zajednicu. U nekoliko sukcesivnih valova progona, predstavnici uleme i vjerske inteligencije hapšeni su i osuđivani u namještenim sudskim procesima, a znatan broj ih je zadržavan u pritvoru

duže ili kraće vrijeme i bez sudske odluke. To su pratila oduzimanja vakufske imovine i nezakonite uzurpacije, ukidanje šerijatskih sudova, ukidanje vjeronauke u školama, zabrana rada tekija i medresa, zabrana pohađanja mekteba za školsku djecu, prisilno otkrivanje žena (Zakon o zabrani nošenja zara i feredže, 1950.), te naposljetku potpuna zabrana rada mekteba (1952.).³⁸ Sve navedeno se odražavalo i na području Vakufskog povjerenstva Gračanica, a ubrzo iza toga uslijedilo je i rušenje tri džamije u kojima u ovom članku govorimo.

Imajući sve to u vidu, držimo da se i rušenje Pašazade, Olovija i Potok džamije može promatrati u kontekstu poslijeratne komunističke represije nad Islamskom zajednicom. Ipak, ne mora nužno značiti da su sve spomenute džamije namjerno i smišljeno rušene kao vjerski objekti, po nečijoj odluci (za takav zaključak još uvijek nemamo dovoljno čvrstih dokaza), ali su očigledna bezobzirnost predstavnika lokalnih vlasti iskazana prilikom postupka i potpuno ignoriranje težnji Islamske zajednice i vjernika da se barem neki od objekata obnove i sačuvaju – svakako proizlazili iz neprijateljskog stava komunističkih vlastodržaca prema vjeri i vjernicima uopće, na koje se tih godina, u jeku represije, kolektivno gledalo kao na “reakcionaran”, dakle protivnički i sumnjiv element.

Rušenje džamija s višestoljetnom tradicijom, ali i krajnje bezobzirno skrnavljenje i prekopavanje mezarja, uništavanje nišana, zatiranje posmrtnih ostataka prethodnih generacija Gračanlija – sve to predstavlja krajnje necivilizacijski čin koji nosi i odlike kulturocida, pa i urbicida (imajući u vidu šta su džamije u prostorno-urbanom i simbolič-

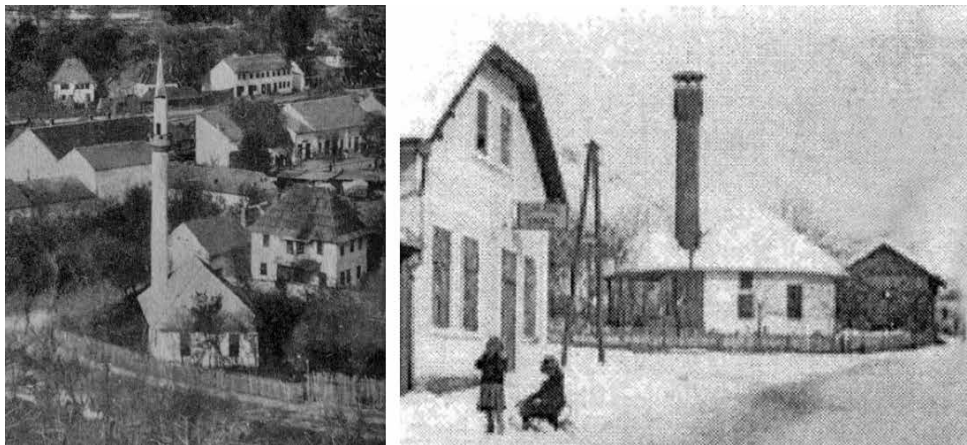
kom značenju bile u tradicionalnoj fizionomiji bosanskih gradskih naselja). To je, inače, samo jedan od primjera barbarstva počinjenog u ime ideologije, ali i općeg nedostatka kulturne svijesti – što na ovim prostorima, nažalost, nadilazi sve ideološke okvire, bez obzira na njihov predznak.

SUMMARY

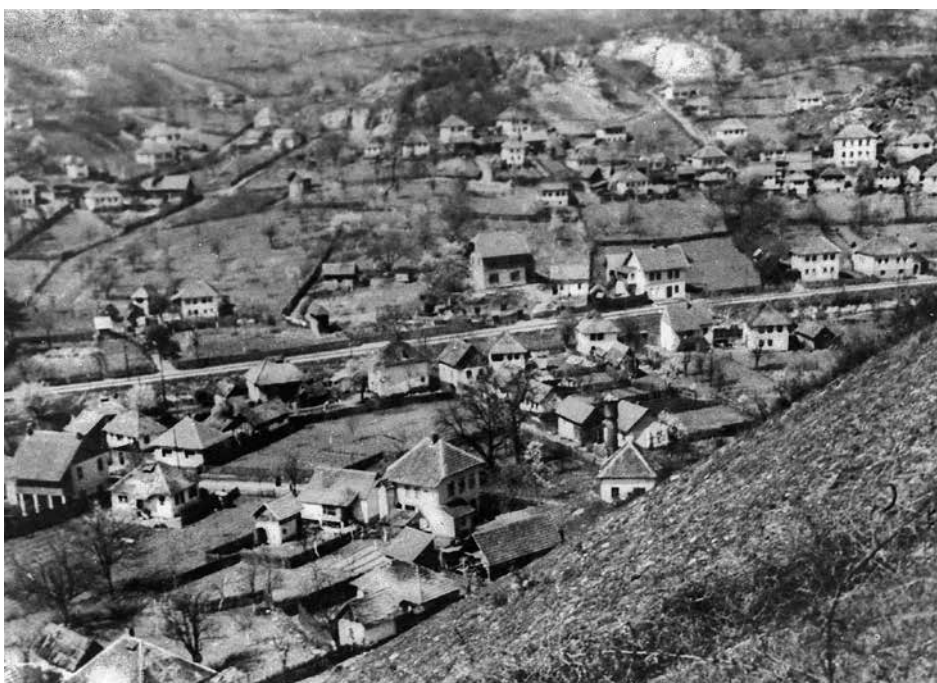
THE DEMOLITION OF THREE MOSQUES IN GRAČANICA DURING 1952 AND 1953 (PAŠAZADE, POTOK I OLOVIJA)

Based on the archive material preserved in the Majlis of the Islamic Community in Gračanica, the article discusses the three Gračanica mosques (Pašazade, Potok and Olovija) which were demolished in 1952 and 1953 by order of the local authorities. The Pašazade Mosque was demolished in 1953, due to alleged dilapidation. The Potok Mosque was declared a ruin by the authorities after a request was submitted by the Vakuf Commission and Congregation asking for permission to work on its reconstruction. The Waqf administration tried to protect the Mosque as a cultural and historical monument, but it was demolished in October 1953 by order of the authorities. At the same time a decision was issued to demolish the Olovija mosque. The Harems and cemeteries next to the Pašazade and Olovija mosques were destroyed, and residential building were built on the site of these mosques. The demolition of these three mosques illustrates a very evident prejudice and the ruthlessness of local authorities, which leads to the conclusion that the demolition of these mosques can be seen in a wider context of communist repression of the Islamic community and religious communities in general, which was in full swing during these years.

³⁸ Opširno o tome: Denis Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945.-1953.)*, Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Sarajevo: Institut za istoriju, 2011., 187-316 i 451-488.

Potok džamija - izgled s početka XX. stoljeća (lijevo), te kasnih 1930-tih godina

Mahala Podastrana s Pašazade džamijom (1942. godine)

SRESKI NARODNI ODBOR U GRAČANICI
PRIVREDNO KOMUNALNO ODELENJE

II/7. Broj: 562/52

u Gračanici 21 juna 1952 godine

Na osnovu člana 2 Uredbe o obaveznom rušenju zgrada koje se nemogu popraviti i predaji gradjevinskog materijala ovih zgrada, Sreski naredni odbor Privredne komunalne odelenja u Gračanici donosi o v e

R J E Š E N J E

Ovim rješenjem se proglašava ruševnom zgradom džamija padastranem zvana "ORLOVIJA", i nehtef na zemljištu kod Riječke džamije, a vlasništvo Vakufskog povjerenstva u Gračanici, koje zgrade imaju se perušiti u roku od 15 dana od dana prijema rješenja.

R A Z L O Ž I

Komisiskim uvidjajem na licu mjesta, a prema članu 3 pomenute Uredbe, predmetne zgrade su prenađene u ruševnom stanju s tim žtoje postojeća džamija "ORLOVIJA" izložena upropaštavanju i ti ugrozava prelaz na saobraćajnom Republičkom putu br. 420, a njene postojanje je suprotne Uredbi o gradjenju u posleđu edredjivanja gradjevn linije.

Postojeći nehtef ja takodje izložen rušenju i upropaštavanju take da njevoj izgled narušava estetski izgled grada, a isti nepšte je može se koristiti prema Uputstvu gradjevine inspekcije pa je riješene kao u dispozitivu.

Pretiv ovoga rješenja nezadeveljna stranka ima prave žalbe Savjetu za gradjevine i komunalne poslove Vlade NR BiH u Sarajevu u roku od 3 dana od dana prijema rješenja putem ovog odbora.

Pre članu 5 tačka 1 zakona o taksama oslebedjene o takse.

Smrt fašizmu = Slebeda narodu!

Načelnik
privredne komunalnog odeljenja:

/Sulejmanović Muhamed/

Dostavljene:

1. Vakufskom povjerenstvu u Gračanici
2. Kopija ovom odboru.

IZJAVLJUJE SE DA JE OVAJ DOKUMENT
VAKUFSKO PUVJERENSTVO

52/52
Bosna i Hercegovina

Rješenje Sreskog narodnog odbora o rušenju Pašazade džamije (koja se pogrešno naziva "Orlovijska")

NARODNI ODBOR
GRADSKJE OPŠTINE GRAČANICA
BROJ: 12346/53
Gračanica, 26. okt. 1953. god.

Na osnovu člana 9 stava 4 Zakona o narodnim odborima opština, te člana 2 i 3 Uredbe o obaveznom rušenju zgrada koje se nemogu popraviti i prodaji građevinskog materijala ovih zgrada / Službeni list NRBIH 17-47/, a na osnovu rapsničkog nalaza stručne komisije, Narodni odbor gradske opštine Gračanica donio je sljedeće:

RIJEŠENJE

Da se u roku od 15 dana po pravosnažnosti ovoga rješenja poruši džamija u mahali RIJEČKA, a koje će rušenje izvršiti Vakufsko povjerenstvo Gračanica. Ukoliko se ne izvrši rušenje u određenom roku, to će izvršiti ovaj odbor, a od prodalog materijala naknaditi prouzrokovane troškove.

OBRAZLOŽENJE

Narodni odbor gradske opštine Gračanica donio je rješenje kao u dispozitivu iz razloga, što je stručna komisija formirana u vezi sa prijašnjom Uredbe o obaveznom rušenju zgrada koje se nemogu popraviti i prodaji građevinskog materijala ovih zgrada, dala prijedlog i mišljenje da se džamija u mahali RIJEČKA nalazi u takvom stanju da se nemože popraviti. Ista je građana od samoga drveta, šeparana i radi dugogodišnje upotrebe potpuno dotrajala i sklona rušenju. Posebno je munara iste u takvom stanju da prijeti opasnost od pada iste gdje bi se mogla dogoditi nesreća da nastrada neko od građana. Pored svega navedenog, zgradu je uopšte nemoguće popraviti, a obzirom da se ista nalazi pokraj glavnog puta koji vodi u grad, pokraj željezničke pruge, svojim lošim izgledom krnji izgled okoline gdje se nalazi i samoga grada. Komisija se bavila mišlju da predloži ovu zgradu za proglašenje kulturnim spomenikom, obzirom da je zaista stara zgrada, ali našla je da je jedino pravilno rješenje- rušenje iste obzirom na navedene razloge u dispozitivu ovoga rješenja.

Nezadovoljna stranka protiv ovoga rješenja ima pravo žalbe NOS-u Gračanica u roku od osam dana po prijemu ovoga rješenja, putem ovoga Odbora. Žalbu priložiti rješenju protiv kojeg se ista ulaže.

Na osnovu člana 5 tačke 1 ZOT rješenje je slobodno od plaćanja takse.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

PRETSJEDNIK:

/Rešidbegović Ibrahim/.

O PREDNEJM SE OBAVJEŠTAVAJU:

- 1.-Vakufsko povjerenstvo Gračanica,
 - 2.-Sresko Javno Tužništvo Gračanica,
- KOPIJA arhivi ovoga odbora.

Izlasna vjerska zajednica u FNR Jugoslaviji
VAKUFSKO POVJERENSTVO

Primljeno:

Broj:

208

Gračanica

Rješenje Narodnog odbora Gradske opštine Gračanica o rušenju Olovija džamije u Riječkoj

Ortofotografski snimak Gračanice iz 1971. godine s označenim mjestima Olovije i Pašazade džamije, na kojima su podignute stambene zgrade.